

Badiiy matnda leksik birliklarning poetik imkoniyatlari

(Hamid Olimjon va Zulfiya ijodi misolida)

F.f.n.dots. Sh.Almamatova Jizzax davlat
pedagogika instituti
I.Abdurashidova Hamid Olimjon va Zulfiya
nomidagi ijod maktabi o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada H.Olimjon va Zulfiya she`riyatidagi leksik birliklarning qo`llanilishi, uslubiy jihatlari misollar asosida yoritilgan.

Tayanch tushunchalar: leksik-sintaktik vositalar, shakldosh so`z, ma`nodosh so`z, zid ma`noli so`zlar, antiteza

Поэтические возможности лексических единиц в художественном тексте (на примере Хаида Олимжона и Зульфийи)

F.f.n.dots. Джизакский государственный педагогический институт им. Ш.Алмаматова И.Абдурашидова Преподаватель творческой школы имени Хаида Олимжона и Зульфийи.

Аннотация: В статье на примерах описаны использование лексических единиц в поэзии Х. Олимжона и Зульфийи, методологические аспекты.

Основные понятия: лексико-синтаксические средства, формальное слово, синоним, противоречивые слова, антитезис.

Poetic possibilities of lexical units in the literary text (on the example of Hamid Olimjon and Zulfiya)

F.f.n.dots. Sh.Almamatova Jizzakh State Pedagogical Institute I.Abdurashidova the teacher of the creative school named after Hamid Olimjon and Zulfiya

Annotation: This article describes the use of lexical units in the poetry of H. Olimjon and Zulfiya, methodological aspects on the basis of examples.

Basic concepts: lexical-syntactic means, homonyms, synonyms, antonyms, antithesis

Adabiyot quroli so`z ekanligi ma`lum. So`z san`atkorlari til birliklarining uslubiy imkoniyatlarini ochib berish bilan birga ularning kengayishiga ham hissa qo`shadilar. Adabiyotshunos olim M.Qo`shchonovning: “Iste`dod darajalari har xil bo`lgan shoirlar asarlarida uchrab tursa-da, ulardan Hamid Olimjon asarlaridagi kabi ta`sirchanlik sezilmaydi. Demak, so`z qo`llash, tasviriy vositalardan foydalanib, o`ziga xos va mos uslub, maktab yaratgan shoirning o`zbek adabiy tili rivojidagi beqiyos o`rni, tilning soddaligi, uslubning ravonligiga qo`shgan ulkan hissasidir”<sup>1</sup>-degan fikrlarining o`ziyoq Hamid Olimjonning mahoratiga berilgan yuksak bahodir.

H.Olimjon va Zulfiyaning poetik asarlarida tilshunoslik manbalarida til birliklarining shakl va ma`no munosabatlariga ko`ra tiplaridan - shakldosh so`zlar (shakldosh so`zlar, omogroflar, omofonlar)muhim leksik-stilistik vositalaridan biri sifatida o`rinli qo`llanilgan. Ular badiiy matnning ta`sirchanligi, obrazliligi va jozibadorligi kabi uslubiy vazifalarni bajargan. Chunki ular tilshunos olimlarimiz

¹ <https://arboblar.uz>. M.Qo`shchonov “O`lmas so`z”maqolasi

e'tirof qilganlaridek, adabiyotimiz asarlariga husn beruvchi leksik stilistik omillardan biri hisoblanadi. H.Olimjonda yuqorida tavsiflangan shakldosh so'zlardan **soz** lug'aviy birligining yaxshi so'zlash, ilhom parisi ma'nolarida qo'llashi bu fikrning eng xarakterli dalilidir. Bunday xususiyatni shakldosh so'zlardan hisoblangan "o't" lug'aviy birligi misolida ham kuzatamiz. **O't-olov, o't-maysa** ma'nolaridan tashqari **o'tmoq** fe'lining o'zagidan ikki ijodkor ham badiiy matnning leksik-uslubiy vositasi sifatida foydalangan.

El xonumonin butkul
Sen **o't** yoqib etding kul.
O'tardi oy-u kunlar.

Qonga g'arq bo'lib tunlar². (H. Olimjon "Oygul bilan Baxtiyor")

Aytilmay qolgani ajab **o't** ekan,
Dil qudug'i sathin urib naq chaqin-
Tuyg'ular!

Tutagan vaqtingiz **o'tgan**³. (Zulfiya. "Iymanib aytmagan...")

Antiteza-qarama qarshi qo'yish ya'ni, qarshilantirish ma'no, vazifasini ifodalaydi. Shoir H.Olimjon «Oygul bilan Baxtiyor» poemasi qarshilantirish usulidan unumli foydalangan. **Yolg'on-chin, oy-kun, oq-qora, kecha-kunduz, botir-qo'rqoq, achchiq-shirin, eski-yangi kabi** so'zlardan foydalanib mazmuniy ta'sirchanlikni oshirgan. Ayni chog'da adib ular vositasida tabiat manzaralarini jozibali, obrazli tasvirlagan.

-Kimlar o'ldi, kim omon?

- Jambil edi bir bo'ston, Qilding uni go'riston.

Ma'nolari bir xil yoki o'zaro yaqin bo'lgan, tallaffuz va yozilishi har xil bo'lgan so'zlar ma'nodosh so'zlar deb ataladi. Ma'nodosh so'zlik hodisasi badiiy matnlarda keng qo'llaniladi. Ma'nodosh so'zlarning ma'nolari bir-biriga yaqin bo'lsa ham, ular o'ziga xos ma'no nozikliklariga ko'ra farq qiladi. Masalan: H.Olimjonning "Oygul bilan Baxtiyor" ertak-dostonida: "so'yla" leksemasining "so'zla"ga nisbatan badiiyati kuchli. Shu bois shoir she'rida "so'zla" leksikasining folklorga xos oddiy so'zlashuvda ham qo'llanadigan "so'yla" variantidan o'rinli foydalanganligi tabiiydir:

"Qani so'ylagil, Darxon,
Ne foyda berdi isyon?"

Shuningdek, dostonda ma'nodosh so'zlarning mahorat bilan tanlab olinganligiga guvoh bo'lamiz:

Unga qayg'u bilan zor,
Yuz **haqorat**, ming **ozor**
Bu xonlardan **kuydik** ko'p,
Beklardan **o'rtandik** xo'p.
"Qirq xotin bordir menda", -
Dedi beor, sharmanda
U zim-ziyo **chuqurdan**
Qabrday qo'rqinch **o'rdan**
Ammo elda xor edi,

² H. Olimjon. "Semurg" Yangi nashr 2019, 97-100-bet

³ Zulfiya "Saylanma". Nashrga tayyorlovchilar H.Olimjonova, O.Olimjonov.-T.: Sharq, 2016, 36-bet

Kambag'al, nochor edi

Ushbu dostonida shoir ijodiga xos bo'lgan shartli ma'nodosh so'zlar ham asar tilining xalqchilligini oshirgan:

Soqchilar **zolim xonni**,

Bu **ajoyib hayvonni**

Ardoqli shoiramiz Zulfiyaxonim ijodida ma'nodosh so'z o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi: Shu choqqacha ishqin qiz faqat,

Dildan so'rab aytgandi dilga.

Ilk, musaffo, katta muhabbat

Qiz dilidan kelmasdi tilga⁴. (Zulfiya "Muhabbat tongi kulganda")

Ushbu misralarda muhabbat so'ziga aniqlovchi sifatida ilk, musaffo, katta so'zlari keltirilgan. Mazkur so'zlar shu she'r tizimidagina ma'nodoshlik hosil qilgan.

Ma'nodosh so'zlik hodisasi fe'l so'z turkumi doirasida keng uchraydi:

Mening sevganimni hali bilmasding,

Tanho o'rtanishdan men oldim lazzat.

Dilimni kemirgan muhabbat sirin,

O'zim **ardoqladim**, ham **qildim izzat**⁵.

(Zulfiya "Sening maftuning") sh

Mazkur bandda ardoqladim-izzat so'zlari ma'nodosh so'z bo'lgan. Bu ma'nodosh so'zlarning ishlatilishi lirik qahramon tuyg'ularining asl holatini ochib berishga xizmat qilgan: lirik qahramon hisoblangan qiz qalbidagi muhabbatni sevganiga aytolmaydi, qalbidagi muhabbat dardi unga azob bersa-da, qiz bu shirin azobni ardoqladi, izzat qildi.

H.Olimjon va Zulfiya she'rlaridagi har qanday chiroyli so'zlar uyali emas, balki ifodalamoqchi g'oyani, ta'sirchan badiiylilikni ta'minlovchi keng iste'moldagi so'zlar qatlamidan tanlab-tanlab olingan leksik vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham shoir asarlari tili juda chiroyli, g'oyat yoqimli, kitobxonni maftun qiladigan, hayajonlantiradigan, badiiy zavq beradigan xususiyatlarga ega. Ular o'quvchini g'oyat yoqimli musiqadek o'ziga maftun qiluvchi leksik vositadir.

O'zbek adabiy tilining rivojida H.Olimjon va Zulfiyaning o'rni beqiyos, ularning xalq so'zlashuv tili va adabiy tilining barcha imkoniyatlaridan o'rinli va mohirona foydalanilganligidan namoyon bo'ladi. H.Olimjon va Zulfiyaning ijodida soddalik, uslubning ravonligi estetik prinspga qat'iy aml qilinganligiga guvoh bo'lamiz. Ular o'zbek milliy tilining grammatik qonuniyatlarini, lug'at tarkibini mufassal va chuqur bilgan hassos, tilga usta ijodkorlardir.

Zero, so'zlar ijod ahli uchun ham qurol, ham bo'yoq, ham tovush, ham so'z bo'lib xizmat qiladi.

Pushkin she'ri hali mag'rur jaranglar.

Lermontov charaqlar nazm Osmonida,

Shoir bo'lish qiyin, shoir bo'lish og'ir,

Bunday buyuklarning kahkashonida.⁶

A. Oripov

⁴ Zulfiya "Saylanma". Nashrga tayyorlovchilar H.Olimjonova, O.Olimjonov.-T.: Sharq,2016, 8-bet

⁵ Zulfiya "Saylanma". Nashrga tayyorlovchilar H.Olimjonova, O.Olimjonov.-T.: Sharq,2016, 10-bet

⁶ www.she'rlar.uz

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boboeva S.H. Olimjon poemasining leksik xususiyatlari: Toshkent 1989.
2. Mirtojiyev M. Soʻzlarning shakli va maʼnosabatlariga koʻraturarlari, kitob, «Oʻzbek tili leksikologiyasi» Toshkent «Fan» 1981 235-293-b.
3. Tursunov U. Vaboshqalar. Hozirgi oʻzbek adabiy tili Toshkent «Oʻzbekiston» 1992
4. H. Olimjon, “Oygul bilan Baxtiyor”. Yangi asr avlodi, 2017
5. N. Qobul, H. Olimjonova “Yana bahor keldi Sizni soʻroqlab...”

